

לשוננו לעם

עורך: מ' בר־אשר

מתוך

כרך מ-מא, תש"ן

קובץ לשנת הלשון

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

העברית של הקראים

בני הכת שנתבדלה במאה השמינית מן היהדות הרבנית, והמכונים קראים או בני מקרא, חיברו חיבורים רבים בהלכה, בפולמוס, בפרשנות המקרא, בפילוסופיה, בפיט ובידקדוק. חיבורים אלו נכתבו במקורם עברית או ניתרגמו לעברית. מתחילה לא היה שונה בהרבה הסגנון הקראי, גם בפרוזה וגם בשירה, מן המקובל בעברית הרבנית, אולם מהמאה העשירית ואילך החל להיבדל ולהתייחד, עד שנעשה, במאה האחת-עשרה, קשה להבנה בסוגיות מסוימות. כיצד נעשה סגנון הקראים ייחודי וקשה? שמחה פינסקר ניסה להשיב על שאלה זו, לפני כמאה ושלושים שנה, בבואו לתאר את לשונו של טוביה בן משה, בן המאה העשירית, וכך אמר: "לשונו הדידאקטית קשה להבין לשתי סיבות: הא' ששימוש הלשון שלו הוא אותו של הערביים והב' מפני שמניח מלות שלמות ערביות ויווניות כמות שהן, בלי העתקה (כלומר: בלי תרגום), עד שלשונו מעורבת מעברי ערבי ויווני ומובנת בקושי גם לבקיאים בהן" (ליקוטי קדמוניות לתולדות הקראים וספרותם, כרך ב, עמ' 195).

ואולם המלים הערביות והיווניות השתוללות בגוף ההרצאה העברית אינן מכבידות על הבנת הטקסט. במרבית המקרים אפשר לדלג עליהן מבלי להפסיד דבר מן התוכן, ופעמים הן אף מועילות להבנת הטקסט, כי הן מפענחות את המונח העברי הסתום שבצדן.

כך למשל: "והפֿרֿד... הוא בלשון ערב אפתראק ומפאָרקה"; "...ההיותות הנקרא אלאפואן"; "ובזה קיום אשר לא יתבונן יע' אוגנותטי"; "הלא תראה כי אשר אין לו ראשית אין לו טרם פרוטוש כי אשר נמצא אמש ייאמר כי הוא טרם למי שימצא היום, כי אמש מקדים לזה היום" (טוביה בן משה, ספר נעימות [הוא תרגום אלפתאב אלמחתוי ליוסף אלבציר] על-פי כתב-יד). הרי ש"הפרד" היא תרגום "אפתראק ומפאָרקה" ולהפך, וכן המלים היווניות "אוגנותטי" ו"פרוטוש" שתרגומן בצדן.

גם הקושי הראשון שציין פינסקר, "שימוש הלשון שלו הוא אותו של הערביים", אינו אומר הרבה. קושי זה מצוי גם בעברית של המתרגמים

הרבניים, כגון התבונים ואלו שהלכו בעקבותיהם. ובמה נבדלת לשונם של הקראים טוביה בן משה, יעקב בן שמעון ובני האסכולה שלהם מלשון התבונים?

מתברר, שהאפיונים הללו אין בהם כדי למצות את ייחודי הלשון של הקראים ולשבר את קשיי סגנונם, ויש לתור אחר מאפיינים נוספים.

דומה כי מלכתחילה שאפו הסופרים הקראים ליצור זיקה בין שימוש הלשון שלהם לבין פירושם למקרא. אם, דרך משל, פירשו מלה מסוימת באופן שונה מהמקובל אצל הרבנים, מיד עטו על המלה כמוצאי שלל רב ועשו בה שימוש אינטנסיבי בכתיבתם. כביכול ביקשו לתת הד לתגליתם הפרשנית. הדברים אמורים בייחוד במלים הנדירות שבמקרא. ניטול לדוגמה את המושג הפילוסופי המכונה בלשון הרבנית **מקרה** (כלומר: המצבים והתכונות שכל עצם בעולם עשוי לסבול או כל פעולה שהוא עשוי להפיק). הקראים כינוהו **אפע**, על יסוד פירושם לישעיה מא, כד: "הן אתם מאין ופעלכם מאפע". אפשר עלה על דעתם להשתמש בשורש קר"ה ובשם העצם **מקרה**, שהם רווחים למדיי במקרא. אולם זכותה של **אפע**, שהיא מלה יחידאית, עמדה לה להפוך מונח קבוע ועיקרי בפילוסופיה של הקראים. נראה גם שההקשר, שתיבה זו נקריה בו, המאזכר את אופן היבראות האדם, סייע לשימוש הלשון האמור.

מעין זה המלה **פוגה** והפועל **לפוג** במשמעות של **ספק** ו**הטלת ספק**. אלה מבוססים על פירוש המצוי כבר אצל דניאל אלקומיסי, בן המאה התשיעית, בפירושו לפסוק "ויפג לבו כי לא האמין" (בראשית מה, כו). (וזו ההיקרות היחידה של שורש זה בתורה. בנביאים ובכתובים מזדמן שורש זה במשמעויות אחרות עוד חמש פעמים.) השורש ספ"ק משמש גם הוא אצל הקראים, אולם הנטייה לתת מהלכים דווקא למלה הנדירה, בפירוש הייחודי שייחסו לה, הביאתם לנקוט אותה עשרת מונים. דרך אגב נציין, ששימוש זה נמצא פה ופה גם אצל רבנים. **בתשובות דונש על מנחם**, בערך **נסתם**, אומר דונש "ובאמרך כי הסמך (של נִסְתָּם, בשמות יז, ז: בעבור נסתם את ה') יסוד המלה, לא יפוג כל נבון וחכם כי תאמר אֶסָה וְחָסוּ במשקל אשר הצו על משה. ולדבר כמו כן לא ייתכן". אולם מה שעושה ביטוי מעין זה קראי ולא רבני הוא מידת השימוש. אם אצל הרבנים הוא מבודד ומצוי רק זעיר שם זעיר שם, הרי אצל הקראים הוא הפועל העיקרי להוראה זו ועל כן הפך מאפיין מובהק בלשונם.

כך עלתה לה אף למלה היחידאית **קנץ**: "עד אנה תשימון **קנצי** למלין" (איוב יח, ב). הקראים פירשוה "הוכחה, ראיה", ומפרשנות המקרא העבירו אותה לשימוש בכתיבה. יהודה הדסי, מחכמי הקראים במאה הי"א, כותב: "שהמוקדם הוא מאוחר והמאוחר מוקדם ע"פ **ראיות וקנצים**" (אשכול הכופר, סימן קסח, עמ' סג 4).

הסגנון הקראי – בפרוזה, ואין צריך לומר בשירה – ניכר גם בגילוי העדפה ברורה של מלים וצורות מן המקרא, בין נדירות בין שכיחות, בין שנתקיימו בלשון חכמים בין שלא באו בה לכלל ביטוי.

דרך משל, הם משתמשים במקור עם אותיות היחס ב'כ'מ', שבטלו בלשון חז"ל. טוביה בן משה נוקט ב**ספר נעימות** את הצורות "בשמענו, בהצדיקו, מהיותו", ועוד. גם נטיית העבר ונטיית העתיד של בניין פועל חזרו לשימוש (בלשון חכמים שרד שימושו של בניין פועל בעיקר בבינוני). וכך השימוש בצורת הנסתר עתיד "תקטולנה" כגון "תהיינה", ואף כדרך הכתיב המקראי "תהייך" (כגון בראשית מא, לו).

מתרגם **ספר המצוות** ללוי בן יפת נוקט את צורת הסביל הפנימי של בניין קל בעתיד, יופעל, שאף במקרא עצמו הוא נדיר: **יוקח** (בחקיקוי בראשית יח, ד); ועורכו של סדר תפילה קראי קדמון נוטה את הפועל "חנן" על דרך גזרת השלמים: "**אולי יחנן ה'** (אלינו) את שארית גליותנו", תוך שהוא מחקה את לשון עמוס ה, טו; **בם** באה במקום **בהם**: "המעשים אש' התחילו **בם** ביום ששי או קודם יום הששי ויעשה השלמתם בשבת"; **ככס** במקום **כמוכס**: "אבל אולי הם היו **ככס** בשער הפוגה ודרכה". ומאוצר המלים הכללי: שב"ר במקום קו"ה: "והיה תחת אש' שברו לקצור חטים קצרו קוצים"; **עשתי-עשר** במקום **אחד-עשר**; **צדייה** או **גמה** במקום כוונה או מגמה (טוביה בן משה, **מחכימת פתי**, [הוא תרגום **אלמנצורי** ליוסף אלבציר] על-פי כתב-יד), וכנהנה רבות.

אולם אין זאת אומרת שהקראים נקטו רק שימושי לשון מקראיים או שימושים שנתגבשו בתקופה הקדומה של העברית. לשונם שופעת חידושים לרוב, בהעמסת משמעויות חדשות על מלים עתיקות, וביצירת צירופים ומבנים תחביריים חדשים. מתחום התחביר נציין את שימוש הזמנים. **פעל ויפעול** עשויים להיות על-זמניים, כגון **וידענו** שעניינו "אנו יודעים"; **לא יתאחר** (= אינו מתאחר); **ויחייב** (= מחייב, חובה), אך כל אלה מצויים גם בלשון הרבניים, והם מבוססים על שימושי לשון המקרא מחד גיסא ועל

שימושי הערבית מאידך גיסא. אולם בתחום הפועל נתחדשו גם "זמנים מורכבים" שנעשו ייחודיים ללשון זו: **היה עֲשֶׂה, היה יעֲשֶׂה, כבר היה עֲשֶׂה, כבר היה יעֲשֶׂה**, כגון "היו ימצאו, היה יושלם, היה ייתכן, היה יתבונן".

מאפיין אחר של לשון זו הוא הגיבוב, או צירוף המלים הנרדפות. דוגמאות: **לא יכשר ולא יעבור** שיהיה... (כלומר: לא ייתכן); וזה יוליד עד **לאין סוף ותכלית** (כלומר: וזה מוביל לשרשור הגיוני אינסופי); **ולא יעבור ולא ייתכן** מלהיות דבר הפרד (כלומר: ואין מנוס מלהניח שיש הבדל); **ויחייב שלא תצא ולא תתערה מן ההווים**; **אבל באמת** יחייב שתהיה נשארת; **מציאתו מִטָּרֶם בלא תחלה**; **דבר כלום** והרבה **כלום דבר** במקום **כלום או דבר**.

בעיית הגיבוב היא, שהקורא או המעתיק עלול לדמות שהמלה השנייה (והשלישית) בצירוף באות לרבות את הראשונה ובכך תשתבש ההבנה, בעוד שלמעשה אין הביטוי אלא בבחינת שניים הבאים כאחת.

היפוכו של הגיבוב הוא חילופי התצורה המרובים שאין עמם שינויי משמע. הדבר בולט במיוחד בחילופים הפנימיים בין הבניינים בזמן אחד או בזמנים שונים. טוביה וחבריו השתמשו בצורות הסביל של כל הבניינים ללא הבדל בהוראה. בעיניהם **אפוס** או **נאפס**, **מואפס** או **מאופס** הם היינו הך, כולם מכוונים למושג "נעדר". כיוצא בזה **עוסק** בבניין קל שווה ערך ל**מְעַסֵּק** מבניין פיעל ול**מַתְעַסֵּק** מבניין התפעל. כולם נושאים את ההוראה "תופס מקום". **חדש**, **חָדָשׁ** ו**מַחְדָּשׁ** מכוונים למסומן אחד, "נברא". ואין כל התניה להופעתו של זה או זה.

כיוצא בזה **ידוע**, **נודע**, **מודע** ו**מיוזע** (בתרגום "מעקול" הערבית = דבר שיש בו היגיון, או אדם בר-דעת או שיש לו ידיעה). **מוראה**, **נראה** ו**ראוי** עשויים להמיר זה את זה. וכן **מולאט** ו**נלאט** (= שנוהגים בו בנועם); **הוסגל** ו**נסגל** (= יוחד); **הופרד**, **נפרד** ו**התפרד** ועוד.

פועל יוצא מכך הוא, שהוטל עומס סמנטי נוסף על הבניינים הקיימים. דרך משל, **הופעל** הופקע מתחום הוראתו המקורית כסביל לבניין הגורם הפעיל. בלשון הקראים (ולימים גם בעברית הרבנית; [אם ירצה ה' נרחיב בעניין זה במקום אחר]) הוא משמש במקום בניין קל בהוראה של פעולה פשוטה; למשל **הומעט** במקום **מעט**, במקרא: ואם **ימעט** הבית מהיות משה (שמות יב, ד). **הושלם** אין משמעו דבר או רעיון שמישהו השלים אותו, עשה

אותו שלם, אלא פשוט "נעשה, נהיה" על דרך "תם" בערבית. וכן הותמם במקום "תם", מותמד במקום "תמידי".

גם בניין הפעיל ממיר הרבה את קל בהוראת פעולה פשוטה. בולטים בשימוש זה הפעלים הרמיז (=רמז), הגרים (=גרם) והשנה (=שנה, כפל). דור־משמעות דקדוקית בולטת בצורה הפעלה. בשימוש הרגיל בלשונו הריהי צורת שם־פעולה לבניין הפעיל, אולם בלשון טוביה עשויה הצורה הפעלה לשמש גם כשם־פעולה לבניינים הסבילים או העומדים: "דע כי הצורך את התנאים על המלות הוא הצרכת אנשי השכל אשר נגמרה דעתם להבין ולהשכיל מקצתם חפץ מקצתם וצדייתם, ולכן יצטרכו כל אנשי האמנות...". חילופים אלו גורמים לדור־משמעות, ועל הקורא להחליט בכל מקרה אם הפעיל, הופעל או הפעלה, המגולמים במלה נתונה, משמשים בהוראתם הקלסית או בהוראתם החדשה, שכן השימושים הקלסיים לא נדחו כליל מפני החדשים.

בצד הדור־משמעות בצורות לשון הקראים נוהגת גם דור־משמעות בתחביר ובהוראת המלה. מקוצר היריעה נציין רק דוגמה אחת:

הביטוי לא ייתכן או לא יעבור פירושו אי־אפשר שיהיה או שיקרה כך וכך ("כך וכך", כלומר, מה שמבוטא בפסוק הנושא ומה שנאמר אחר־כך במשפט), אבל בלשון זו יש עוד משמעות, והיא היפוכה הגמור של הראשונה, לאמור: אין מנוס אלא שיהיה או שיקרה כך וכך. המעיין אנוס להכריע בכל מקרה בשאלה: איזו הוראה סובל ההקשר? אמנם יש הבדל חיצוני בין לא ייתכן ללא ייתכן מן, אך אין הוא מתקיים בכל המקרים, ומכל מקום אין הקורא פטור מלשים לב לכל היקרות והיקרות של הביטוי; לדוגמה:

"אנשי הדתות המחלפות המכחישים אחד לאחר כבר נהגו באשר נתגדלו בו ולא ספיקות לא ייתכן להיות האמת בב' דברים מכחישים, ובלא העברה לא ייתכן מלהיות הא' מהם בטל ומושחת. ואשר הוא בטל ומושחת יחייב להתרחק ממנו"; שיעורו של המשפט הזה: אנשים שגדלו על ברכיהן של דתות או אמונות הסותרות זו את זו, נוהגים בהתאם לחינוך שקיבלו, ובלי ספק אי־אפשר שהאמת תהיה עם שני דברים הסותרים זה את זה, ואין מנוס מלהניח שאחד מהם שקר. ומה שהוא בחזקת שקר חובה להתרחק ממנו. המלה "מן" משמשת בביטוי זה לשלילה, ומאחר שהיא באה אחרי "לא ייתכן" הריהי שוללת את השלילה, ולמעשה מביעה חיוב. אסמכתא לשימוש כזה של "מן" אפשר לראות בכמה פסוקים מן המקרא: "ועל העבים

אצוה מהמטיר עליו מטר" (ישעיה ה, ו), "ומשנאיו מן יקומון" (דברים לג, יא). בדוגמות אלה כוח השלילה נובע מהמלית "מן", מה שאין כן "מן" הבאה עם המקור הנטוי, השואבת את הוראת השלילה מהפועל השורר, כגון **"נמנע מעשות"**.

בתרגום חיבורים בפילוסופיה נאלצו טוביה וחבריו להביע בעברית תכנים, שיסודם באסכולה הבצרית של כת המועתזילה, מבית מדרשו של עבד-אלג'באר; ומאחר שלא היה לפניהם שום מופת, הניבו התרגומים האלה חידושים לרוב. למשל, להבעת המושג "בחינה על-פי ההיגיון" היו הצעות שונות: **דעת הלב, חכמת הלב, דעת לבב וידיעת הלב**.

את מונחי היסוד של ה"כלאם", שאלבציר הגדירם בפרק ב בספרו **אלמחתוי**, הלביש טוביה לבוש עברי, על-פירוב בתרגום שאילה, בשאילת משמעות מן הערבית, או בדרך התצלול. כך נוצרו המונחים **כלום** או **כלום-דבר** בשביל להביע את "שיא"; **מצואי** בשביל "מוג'וד" (= קיים); **אפוס** בשביל "מעדום" (= נעדר, שאינו קיים); **חדש** כתרגום "מחדת", **חדית** (= נברא, לעומת נצח); **חתיכה** (= אטום, החלק הקטן ביותר שאינו ניתן עוד לפירוק); **גוייה** (= גוף, בעל נפח); **מעסק** כתרגום "משגל" (= גוף התופס מקום בחלל); **רחישה** (= תנועה); **שכינה** (= העדר תנועה) על דרך "סכון" בערבית; **משפט** לציין את המושג "מצב אונטולוגי" בתחום הכלאם. מונחים אלו ורבים אחרים נעשו מפתח להבנת הטקסט.

על הקורא ליתן את הדעת על המפתח הזה, כדרך שהוא צריך ללמוד את המונחים המיוחדים לכל מקצוע אחר. מכאן, שהבנת הטקסט קשורה בידיעה כללית בנושא תורת האלוהות של התקופה הנידונית.

אוצר המלים הכללי אף הוא הושפע מן הערבית. ואף שאירעה כזאת גם לעברית הרבנית, אצל הקראים מידת השערוב גבוהה לאין ערוך. למשל, להועיל או להשלים ההועלה ספג מן הערבית את ההוראה "להפיק משמעות"; וכך **יתחלף** במובן "ישתנה"; **חלופס** במובן "אולתם".

ויש שהחידוש נתפתח התפתחות פנימית: **עזוף** הוא עברות הצורה הארמית **עדיף**; **צעק** נתפתח ל"הפיק הגה"; **(קולות)** **יובלות** ספג מן הפסוק **"במשך בקרן היובל"** (יהושע ו, ה) את ההוראה **"(הברות)** ממושכות", כפי שהיא בצירופים כבולים, או שמא על-פי פירוש ייחודי לצורה **"יובל"**.

מעניין לראות כי הקראים, אף שהתנזרו מן ההלכה הרבנית, לא הדירו עצמם מלנקוט שימושים מובהקים מלשון חכמים. ראשית, הם לא חידשו

את הזמנים ההפוכים, **ויקטול, וקטל**, ולא את הצורות המוארכות כגון **אקטלה**, שהן צורות מקראיות מובהקות. ועל דרך החיוב, הם שאלו מלשון חכמים צורות מובהקות מעין **מלפעול**: "מניעתו מלכתוב האיגרת, וימנעו אותו מלהרגיש המורגשים"; וכן בניין **נתפעל** בתחילת **נת**: "**נתקיימו** האפעים, וכבר **נתברר** לך...", **נתחבר** עמו בהיותו אפוס, כי **נתרבה** זה בכלל ובכול", ועוד קווים חז"ליים מובהקים: נטיית פועלי ל"א על דרך ל"י (נשוי, מצוי); ע"ו על דרך פ"י (להוכין); ע"ע על דרך השלמים (מתעלל, מתמים); מעבר צורות ממשקל אפעל למשקל אפעול: **יבחור**, העדפת **יחפץ**; ואין צריך לומר שהם נוקטים מלים המתועדות לראשונה רק בספרות שלאחר המקרא כגון גסס, חשד, התעסק ב-, משובש, השתדל, שולשל, שותף. או שימוש בפעלים מלשון חז"ל, פעמים בגיוון סמנטי: המתין, כפר, עיסק, התעסק, הפסדה.

כללו של הדבר, העברית של הקראים הלכה ונתייחדה עד שהגיעה במאה האחת-עשרה לשיאים של קושי ושל ייחוד. אולם לאחר שיאים אלו חזרה והתקרבה אל העברית הרבנית.

מבחר ביבליוגרפי: טוביה בן משה, **ספר נעימות** (הוא תרגום אלכתאב אלמחתוי ליוסף אלבציר), על פי כ"י לידן ורנר 41.1 (4779). פרקים מחיבור זה נתפרסמו ע"י א' ומ' קליין, א' מארגענשטרן, ב' שווארץ, י' גרשון ואחרים; ר' ביבליוגרפיה אצל ממון, **העברית של טוביה בן משה הקראי** וכו' (מובא להלן). בהפניות לפרקים אלו צוינו מספר הפרק והעמוד. האחרים שלא נתפרסמו הובאו על פי המהדורה הפנימית של האקדמיה ללשון העברית, ירושלים. • אהרן ממון, **העברית של טוביה בן משה הקראי – הפועל, תצורה, שימוש ומילון** – עפ"י 10 פרקים מן "אלכתאב אלמחתוי", עבודת גמר, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ט • שמחה פינסקר, **ליקוטי קדמוניות לתולדות הקראים וספרותם**, וויען תר"ך •

J. Mann, *Textes and Studies in Jewish history and literature*, Cincinnati 1931–35 • G. Vajda (et D. R. Blumenthal, ed.), *Al-Kitab Al-Muhtawi de Yusuf Al-Basir*, Texte, Traduction et

Commentaire, Leiden 1985